

UOT 343.1.**CİNAYƏT MÜHAKİMƏ İCRAATINDA MÜDAFİƏÇİNİN
PROSESSUAL STATUSUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ
HAQQINDA****M.S.QƏFƏROV, R.H.RÜSTƏMOV*****Bakı Dövlət Universiteti******msqafarov@mail.ru***

Məqalə müdafiəçinin prosesual hüquqlarının genişləndirilməsi, iştirakçı kimi digər şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərdən asılılığın aradan qaldırılması, ona etiraz hallarının genişləndirilməsi məsələləri nəzərdən keçirilmişdir. Əsərdə qeyd olunur ki, hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun əhəmiyyəti, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsində roludur. Müəlliflər vurğulayırlar ki, bu hüququn funksiyalarından biri olan preventiv funksiya nəinki şəxsin öz hüquq və azadlıqlarını həyata keçirməsinə kömək edir, həmçinin dövlət hakimiyyəti orqanlarının vəzifəli şəxslərinin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş hərəkətlərinin qarşısının alınmasına zəmanət verir. Vurğulanır ki, müdafiəçinin peşəkar yardımından istifadə hüququnun təkmilləşdirilməsinin məqsədlərindən biri şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin cinayət prosesində tərəflərin bərabərliyinə cəhdir, bu da bütün tərəflərin bərabər prosesual imkanlarını təmin edərək çəkişmənin əsasında duran müddədir və həqiqətin müəyyən edilməsinə yönəlir. Müdafiəçi və müvəkkil arasında münasibətlər zamanı müdafiəçiyə etiraz institutu da cinayət təqibinə məruz qalan şəxsin mənafeələrinin təmin edilməsinə xidmət edir. Qeyd olunur ki, bəzən şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin müdafiəçiyə inamsızlığı formalaşır. Müdafiəçi və müvəkkil arasında ziddiyətli vəziyyətin qarşısını almaq məqsədi ilə təklif olunur ki, müdafiəçiyə özü-özünə etiraz imkanı tanınsın və bu məsələsinin həlli məhkəməyə həvalə edilsin. Müdafiəçinin prosesdən kənarlaşdırılmasının əsasında onun fəaliyyəti haqda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərdə yarana biləcək şübhənin aradan qaldırılması ideyası durur. Belə hal olduqda müdafiəçinin, özü-özünə etiraz hüququ tanınması təklif edilir. CPM-də müdafiəçinin işdə iştirakını istisna edən əsaslar (CPM, maddə 114) təsbit edilib. Müəlliflərin fikrincə, bu halların dairəsinin şərti əsaslar hesabına qanunvericilik qaydasında genişləndirilməsi məqsədə uyğundur və həmin şərtlər daxilində müdafiəçiyə müdafiədən imtina etmək hüququ tanınmalıdır.

Açar sözlər: cinayət prosesi, müdafiə, müdafiəçi, müdafiəçinin hüquqi vəziyyəti, maraqlar toqquşması

Cinayət prosesində müdafiə və onun səmərəliliyi məsələsi nəzəri və təcrübi baxımdan daim diqqət mərkəzində olan məsələlərdəndir. Müasir ci-

nayət prosesi müdafiə institutunun keçdiyi yolu, müasir vəziyyətini təhlil etməyi və gələcək inkişaf istiqamətlərini müəyyən etməyi zəruri edir. Müdafiənin problemlərinin kompleks təhlili və həlli yollarının müəyyən edilməsi, onun təşkilati və funksional problemlərini aşkarlamadan mümkün ola bilməz. İstintaq və məhkəmə təcrübəsi, belə demək olarsa, əsrləri əhatə edən və hüquq ədəbiyyatında uzun müddət fərqli yanaşmalar doğuran bir sıra məsələləri aktuallaşdırır.

Hüquq ədəbiyyatında müdafiə institutunun problem məsələləri içərisində bir sıra elmi nəzəri fikirlər qanunvericilikdə öz həllini tapdığı üçün hesab etmək olar ki, bu yanaşmalar müəyyən mənada müzakirələrdən çıxarılmalıdır.

Bəzi müəlliflər problemləri sistemləşdirərəkən vəkilin təqsirləndirilən şəxsin “qanuni” və yaxud “qeyri-qanuni” maraqlarını müdafiə etməli olduğu ilə bağlı məsələ ətrafında fikirlərin təhlilinə diqqət çəkirlər. Digərləri vəkil sirri probleminə bir istiqamətli yanaşma nümayiş etdirirlər, yəni ona vəkilin hüquqi statusunun elementi kimi baxır, təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarının təminat cəhətini nədənsə diqqətdən kənar saxlayırlar.

Ədəbiyyatda belə bir fikir irəli sürülür ki, “vəkil kömək üçün ona müraciət edən maraqlarının və nail olmaq istədiyi nəticənin qanuni olub-olmamasını müstəqil olaraq müəyyən etməli və işin icraata qəbul edilib-edilməməsi barədə qərar qəbul etməlidir” (9). Belə yanaşma CPM-in 92.11.1-ci maddəsinin müddəalarına zidd deyildir, əksinə ona müvafiqdir. Həmin normaya əsasən müdafiəçi cinayət prosesində iştirak edərkən qanunun tələblərini rəhbər tutmalı; şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin qanuni mənafeyinin müdafiəsini bütün qanuni üsullarla həyata keçirməli; onun vəziyyətində işin mümkün dərəcədə xeyrinə başa çatdırılması üçün müdafiə etdiyi şəxsə zəruri hüquqi məsləhətlər verməli və müdafiə tərəfin seçdiyi mövqə üzrə hərəkət etməli; vəkil sirrini qorumaq və vəkil andına riayət etməlidir.

Müəllif bunun ardınca hazırda aktual olan vəkil və müvəkkil arasında mövqə ziddiyyəti olduğu halda məsələnin həlli üçün əhəmiyyət kəsb edən bir nəticəyə gəlir. O, göstərir ki, “hüquqi yardım üçün müraciət edən vəkilin köməyi ilə qanunsuz nəticəyə çatmaq istədiyini bildiyi halda heç kim vəkili həmin şəxsin əlində alətə çevrilməyə məcbur edə bilməz. Müvafiq dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər də hər hansı bir şəkildə təmsil etdiyi şəxsin hərəkətlərinin qanuni, yaxud qanunsuz olmasını yoxlamağı vəkildən tələb edə bilməz. Lakin vəkil tərəfindən həyata keçirilən müdafiənin vasitə və metodları da qanuna əsaslanmalıdır. Odur ki, vəkil şəxsin qanuni maraqlarını müdafiə edərkən hüquqpozmalara yol verməmək şərti ilə bütün vasitə və metodlardan istifadə edərək sonuncunun mənafeinə uyğun nəticənin əldə olunmasına çalışmalıdır (9).

Bu fikiri, “İndoneziyada Ədliyyənin həyata keçirilməsində vəkil peşəsinin rolu” əsərində Ahmad Saiful Aziz özünəməxsus formada dəstəklə

mişdir: “Korrupsiya halları ilə bağlı işlərdə vəkillər tərəfindən müvəkillərə göstərilən hüquqi yardım qanun çərçivəsində qalmalıdır. Yəni onlar tərəfindən göstərilən xidmətlər həyata keçirilərkən istintaq, ittiham və məhkəmə qarşısında qanunun prinsiplərini qoruyub həqiqəti ortaya çıxarmaq üçün düzgün və doğru olmalıdırlar” (6).

Vəkil dövlət orqanlar ilə olduğu kimi, hüquqlarını müdafiə etdiyi şəxslərlə münasibətdə də öz müstəqilliyini qoruyub saxlamağı bacarmalı, hüquqi mövqeyini və onun həyata keçirilməsi vasitələrini sərbəst seçməlidir” (9).

Anoloji məsələnin müasir dövrdə hələ də müzakirə predmeti olmasına aşağıdakı amillər də dəlalət edir. 05 aprel 2023-cü il tarixdə Azərbaycan Respublikası Prokurorluğu Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinə sorğu ilə müraciət ünvanlamışdı. «AR CPM-in 92.16.3–cü maddəsində nəzərdə tutulmuş “müdafiəçinin cinayət prosesində iştirakını istisna edən hallar” müddəasının həmin məcəllənin 19.6, 32, 92.10 və 114–cü maddələri ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair» müraciətdə aşağıdakı hüquqi məsələlərlə bağlı bir-biri ilə əlaqəli iki qrup məsələ və bununla məntiqi əlaqədə olan, demək olar ki, dörd sualın cavablandırılması zərurətini qaldırmışdır.

- 1) Müdafiəçinin cinayət prosesində iştirakının istisna edən hallara hansı halların aid edilməsini;
- 2) Bu halların ona etiraz edilməli olan hallarla yanaşı müdafiəçiyə” qadağan edilmiş halları “da əhatə edib etməməsi;
- 3) Bununla yanaşı təqsirləndirilən şəxsin özünü təqsirli bilmədiyi halda elan edilmiş ittiham üzrə müdafiəçinin cinayət əməlinin daha yüngül maddəyə tövsif edilməsinə dair müraciət etməsinin belə halların sırasına aid olub-olmaması;
- 4) Təqsirləndirilən şəxsin özünü təqsirli bilmədiyi halda elan edilmiş ittiham üzrə cinayət əməlinin daha yüngül maddəyə tövsif edilməsinə dair müraciət etmiş müdafiəçinin kənarlaşdırılmasına dair müdafiə olunan şəxsin müvafiq vəsatəti və ya razılığı olmadıqda həmin müdafiəçinin icraatın sonrakı mərhələsində iştirakının müdafiə hüququnun kobud pozuntusu hesab edilib edilməməsi.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun öz qərarlarında hüquqi yardım almaq hüququ ilə bağlı formalaşdırdığı hüquqi mövqeyində bir sıra prinsipial əhəmiyyətli məsələyə aydınlıq gətirmişdir. Orada bu hüququn ictimai mahiyyəti açıqlanmış və göstərilir ki, hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun ictimai əhəmiyyəti bu hüququn öz mahiyyətinə görə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin vacib təminatı olmasıdır. Bu hüququn digər cəhəti onun preventiv funksiyası vasitəsilə ifadə olunur. Konstitusiyada təsbit olunmuş bu hüququn funksiyalarından biri olan preventiv funksiya nəinki şəxsin öz hüquq və azadlıqlarını qanunauyğun həyata keçirməsinə kömək edir, həm-

çinin dövlət hakimiyyəti orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qeyri-qanuni məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş hərəkətlərinin qarşısının alınmasına, eləcə də (kursiv – bizimdir) şəxsiyyəti vəzifəli şəxslərin sui-istifadə hallarından qorunmasına zəmanət verir.

Hüquq ədəbiyyatında bu mövqe hamı tərəfindən birmənalı şəkildə artıq apriori olaraq qəbul edilir, desək, yanılmazdır.

Bunu da qəbul etmək lazımdır ki, məhz, konstitusiyada təsbit olunmuş hər kəsin yüksəkkeyfiyyətli hüququ yardım almaq hüququ genişləndirilmişdir, o müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək hüququnu və digər hüquqları da özündə ehtiva edir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, təkə müdafiəçiyə malik olmaq hüququnun təsbiti bu hüququn realizəsi üçün kifayət etmir. Bu mənada, qanunvericilikdə, eləcə də beynəlxalq sənədlərdə əks olunan müdafiəçiyə malik olmaq hüququ əlavə hüquqlar sistemi ilə birlikdə konstitusion müddəanın təmin olunmasına zəmin yaradır. Müdafiəçiyə malik olmaq hüququ, şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin professional, yüksək biliyə, təcürbəyə və mənəvi dəyərlərə malik olan, səriştəli müdafiəçi seçmək, onunla təkbətək, say və müddət məhdudluğu olmadan, məxfi şəkildə görüşmək və s. hüquqları ilə vəhdətdə mahiyyət və məzmun kəsb edir.

Göstərilən hüquqlar sisemindən hər hansı elementin çıxarılması müdafiə hüququnun destruktivləşməsinə səbəb olur ki, mahiyyətçə bu müdafiəni və müdafiəçinin hüquqi yardımından istifadəni heçə endirir. Həmin sistemdə müdafiəçiyə (vəkilə) qarşı irəli sürülən tələblər, eləcə də vəkilə qadağan edilən hərəkətlər yüksək keyfiyyətli hüquqi yardıma zəmanət verilməsinə xidmət edir. Sadaladığımız hüquqların bu şəkildə qanunvericilikdə təsbiti ölkədə və cəmiyyətdə, sosial-iqtisadi, elmi-texniki inkişaf, eləcə də hüquq sahəsində qanunçuluğun möhkəmlənməsi ilə bağlı tendensiyanın dərinləşməsi müdafiəçi yardımından istifadə etmək hüququnun həqiqiliyi üçün vacibdir. “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 92.12-ci maddəsinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair” 2011-ci il 20 may tarixli Konstitusiya Məhkəməsinin Qərarında qeyd edilir ki, ədalət mühakiməsinin əsas ünsürlərindən biri kimi, müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək hüququnun başlıca məqsədi şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsi müdafiəçi ilə təmin etməklə, cinayət prosesində tərəflərin real (həqiqi) bərabərliyinə zəmanət verməkdir. Tərəflərin bərabər imkanlara malik olması çəkişmənin əsasında duran təməl müddəadır və həqiqətin müəyyən edilməsinə xidmət edir. Digər qərarında KM-si vurğulayır ki, müdafiəçinin şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin özü tərəfindən sərbəst seçilməsi hüquqi yardımın səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, ümumiyyətlə, məhkəmə müdafiəsinin keyfiyyətinə təsir göstərir. Belə ki, etibar etdiyi və birlikdə müdafiə strategiyasını razılaşdırdığı müdafiəçi tərəfindən təmsil olunma şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin qanuni maraqlarına xidmət etmiş olur. Vəkil və onun mü-

dafiə etdiyi şəxs arasındakı münasibətlərin etibar və anlaşılmağa əsaslanmalı olması Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyinə də müvafiqdir (3). Bu mənada müdafiəçiyə malik olmaq hüququ məhz həqiqi müdafiəni yerinə yetirmək iqtidarında olan müdafiəçinin cinayət mühakimə icraatında iştirakı ilə reallaşa bilər. Qanunverici məhz müdafiə institutunun əsasında müdafiə olunanın müdafiəçiyə inamının, etibarının sarsılmazlığını qoyur və bu yalnız qarşılıqlı hörmət və anlaşma əsasında mövcud ola bilər. Bu elə bir təməl müddədir ki, bu etibarın, inamın pozulması müdafiənin yerinə yetirilməsini heçə endirir. Rusiyanın tanınmış, elm aləmində çox nüfuzlu alimlərindən olan İ.L.Petruxin düzgün olaraq vəkilliyi, demokratik cəmiyyətlərdə “böyük etibar və inam qazanmış” (kursiv – *bəli məhz, böyük etibar və inam qazanmış*) yüksək nüfuzlu institut kimi xarakterizə edirdi (7, s. 56).

Azərbaycanda vəkillik institutu çiçəklənmə dövrünü yaşayır. Belə şəraitdə bu nüfuz necə qorunmalıdır? Ona xələl gətirən halların dairəsini dəqiq müəyyən etmək mümkündürmü? Belə halda vəkil necə hərəkət etməlidir? Qanunverici müdafiənin əsasında məhz müdafiə olunan şəxsin hüquqlarının üstünlüyü prinsipini əsas götürməklə, müdafiəçinin bir istiqamətdə, yalnız təqsirləndirilən şəxsə qarşı irəli sürülmüş ittihamın təkzib edilməsi və yaxud da məsuliyyətin yüngülləşdirilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərməsini müəyyən edir. Müdafiəçi və müdafiə olunan şəxs arasında münasibətlər bu prinsip əsasında tənzimlənir. Qanunauyğun olaraq müdafiəçi müdafiədən imtina edə bilməz (CPM -92.10.3). Təqsirləndirilən şəxs öz təqsirini ona etiraf etmiş olsa belə, müdafiəçi onun təqsirli olması barədə mövqe ortaya qoya bilməz (CPM-92.10.6), qanunda göstərilən iki istisna halda: 1) yeni cinayətin hazırlanması və ya törədilməsi barədə məlumat alınması; 2) habelə müdafiəni lazımi qaydada həyata keçirməməsinə görə vəkilin məsuliyyət məsələsi həll edilərkən müdafiə olunan şəxsin dəlillərinin təkzib edilməsi hallarından, başqa hüquqi yardım göstərilməsi ilə əlaqədar ona məlum olan məlumatlardan müdafiə etdiyi şəxsin qanuni mənafeyi ziddinə istifadə oluna bilərsə, onları yarmaq hüququna malik deyil (CPM -92.9.9).

Yuxarıda göstərilənlər kompleks şəkildə təqsirləndirilən şəxsin yüksəkkeyfiyyətli hüquqi yardımla təmin edilməsi məqsədlərinə hesablanmış ictimai maraqlarla şərtlənmişdir. Müdafiə olunan şəxs əmindir ki, ehtiyacı olduqda ona lazımi yüksəkkeyfiyyətli hüquqi yardım göstəriləcək, o hüquqi yardımsız qalmayacaqdır. Eləcə də cəmiyyətin hər bir üzvü bu yardıma ehtiyac duyduqda ona belə yardım göstəriləcəyi haqda inam və əminlikdədir. Bu mövqe, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin yanaşması ilə üst-üstə düşür və vəkillərə hüquqi yardımın həyata keçirilməsi üçün geniş hüquqlar şamil edilir, o cümlədən, misal üçün, o müvəkkili ilə məhdudiyətsiz məlumat mübadiləsi imkanlarına (hüquqlarına) malikdir (8).

Müdafiəçi və müdafiə olunan şəxs (müvəkkil) arasında münasibətlər

zamanı ona etiraz edilməsi institutu da cinayət təqibinə məruz qalan şəxsin hüquq və qanuni mənafelərinin təmin edilməsinə xidmət edir. CPM-in müdafiəçiyə və nümayəndəyə etiraz adlı 114.1-ci maddəsində göstərilir ki, “müdafiəçiyə, həmçinin zərər çəkmiş şəxsin (xüsusi ittihamçının), mülki iddiaçının, mülki cavabdehin və ya şahidin nümayəndəsinə etiraz onun cinayət prosesində sonrakı iştirakını istisna edən aşağıdakı hallardan hər hansı biri olduqda əsaslı sayılmalı və şərtsiz təmin olunmalıdır və belə hallarda müdafiəçi və nümayəndə də özü-özünə etiraz etməlidir. Bu təcrübə Türkiyə Cümhuriyyətində tətbiq edilməkdədir,

Lakin Türkiyə Cümhuriyyəti 13 mart 1969-cu il tarixli Avukatlık Kanununun 37-ci maddəsində “Avukat kendisine teklif edilen işi sebep göstermeden reddedebilir. Reddin, iş sahibine gecikmeden bildirilmesi zorunludur. İş iki avukat tarafından reddolunan kimse, kendisine avukat tayinini baro başkanından isteyebilir. Tayin olunan avukat, baro başkanı tarafından belirtilen ücret karşılığında işi takip etmek zorundadır”. Yəni özü-özünə etiraz etməyə səbəb yoxdur, sadəcə işdən imtina edir və bununla hər hansı vəkil – müvəkkil mübahisəsi tamamlanır (12).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi'nin 07.03.1962 gün ve 286/53 sayılı kararında, “Adalet gereklerine uymak zorunda olan ve kendisine teklif edilen işi hiçbir sebep göstermeksizin reddetmek, aldığı işi ise, haksızlığını anlayınca bırakmak yetkisine sahip bulunan avukatın davanın takibinde objektif bir görüşle hakkın yerine getirilmesine yardımcı olmasında kamu yararı vardır” görüşü ile, avukatın teklif edilen işi reddetmə hakkının anayasal bir hak olduğunu bildirmişdir. Kamu yararı yanında, avukatlık meslek onuruna olan katkısı da asla unutulmamalıdır (8).

CPM-in 92.11-ci maddəsinə əsasən, müdafiəçi cinayət prosesində iştirak edərkən qanunun tələblərini rəhbər tutmalı, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin qanuni mənafeyinin müdafiəsini bütün qanuni üsullarla həyata keçirməli, onun vəziyyətində işin mümkün dərəcədə xeyrinə başa çatdırılması üçün müdafiə etdiyi şəxsə zəruri hüquqi məsləhətlər verməli və müdafiə tərəfinin seçdiyi mövqeyə uyğun hərəkət, cinayət mühakimə icraatı zamanı vəkil etikasına riayət etməli və s. vəzifələr yerinə yetirməlidir. Təqsirləndirilən şəxsin ittihamı təkzib etməsi və hətta yalan məlumat verməsi onun üçün qanuni müdafiə vasitəsidir. Bununla bərabər CPM-in 92.10.-cu maddəsi ilə müdafiəçiyə müəyyən hərəkətləri etmək qadağan edilmişdir. Belə ki, həmin Məcəllənin 92.10.6.-cı maddələrinə görə, müdafiəçiyə müdafiə etdiyi şəxsin qanuni mənafeyinə zidd olaraq hər hansı hərəkəti etmək, o cümlədən onun törədilmiş cinayətlə əlaqəsini və təqsirini təsdiq etmək (CPM, 92.10.1.), özbaşına müdafiədən imtina etmək və ya müdafiəçi qismində səlahiyyətlərinə xitam vermək (CPM, maddə 92.10.3.), müdafiə etdiyi şəxsin razılığı olmadan hər hansı şəxsi şahid və ya ekspert qismində

çağırmaq, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin hadisə ilə əlaqəsi, cinayət törətməkdə təqsiri olduğunu və s. bildirməsi qadağan olunur.

Nəzəriyyədə uzun müddət müzakirə olunan və təcrübədə tez-tez rastlaşılan məsələlərdən biri də müdafiəçi və müdafiə olunan şəxsin müdafiə mövqeyi arasında ziddiyyət olması ilə bağlıdır. Belə halda məsələ neçə həll olunmalıdır? Qanuna görə, vəkil müdafiədən imtina edə bilməz, təqsirləndirilən şəxs müxtəlif səbəblərdən (intuitiv, qorxu, qanunu bilərəkdən və yaxud bilmədən, cinayət işi ilə əlaqədar toplanmış sübutların mahiyyətini dərk etmədən və s.) təqsirini inkar edir, müdafiəçi isə əməlin daha yüngül maddəyə tövsif edilməsi barədə cinayət işinin materiallarına əsaslanaraq vəsatət verir. Əslində mənafeələr arasında ziddiyyət olmadığı halda, bu müdafiə üsülündən istifadə edilməsi təqsirləndirilən şəxsin hüquqları və qanuni mənafeyinə uyğundur, müdafiə institutunun məzmun elementinə daxildir.

Təqsirləndirilən şəxsin təqsirini inkar etdiyi halda, müdafiəçinin belə mövqə sərgiləməsi dolayısı ilə və digər həcmdə onun irəli sürülmüş ittihamı təsdiqləməsi kimi təəssürat yaradacaqdır. Belə vəziyyət təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçiyə inamsızlığına səbəb ola bilər. Bu halda aşağıdakı variantlar mümkündür:

- Birinci variantda təqsirləndirilən şəxs vəsatət verərək müdafiəçidən imina edir. Bu onun hüququdur.
- İkinci variantda ziddiyyətin olduğu və təqsirləndirilən şəxs müdafiəçidən imtina etmədiyi və etiraz vermədiyi halda təqsirləndirilən şəxsin lazımı hüququ yardım alması mümkünsüz olur.

Lakin buna baxmayaraq, qanunda belə vəziyyətin tənzimlənməsi proseduru nəzərdə tutulmamışdır. Bu da, bir tərəfdən müdafiəçinin cinayət prosesinin müstəqil iştirakçısı olan tərəf kimi mövqeyini ortaya qoymasına, digər tərəfdən də təqsirləndirilən şəxsin öz vəziyyətinə uyğun "hüququ yardım almaq hüququnun" realizəsinə mənfi təsir göstərir. Təcrübədə haqlı olaraq, belə vəziyyətdə çıxış yolu nədən ibarət olmalıdır? - sualı yaranır. Bu halda hesab edirik ki, müdafiəçi müvəkkili ilə təkbətək görüşüb yaranmış ziddiyyəti aradan qaldırmalıdır. Müdafiəçi müdafiə etdiyi şəxslə mövqeləri arasındakı mövcud ziddiyyəti aradan qaldırdıqda (o buna çalışmalıdır, səy göstərməlidir), onun prosesdə sonrakı iştirakına mane olan heç bir maneə (əngəl) qalmır. Əks halda müdafiəçinin belə vəziyyətdə prosesi davam etdirməsi işin hallarından asılı olaraq ən azından müdafiə fəaliyyətinin zəifləməsi səbəbindən təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüququnun pozulmasına səbəb ola bilər və yaxud da belə təhlükə mövcud olur.

Təsvir edilmiş vəziyyətin qarşısını almaq məqsədi ilə, təklif olunur ki, belə hallarda qanunda müdafiəçiyə özü-özünə etiraz imkanı tanınmalıdır. Etiraz məsələsinin həlli isə məhkəməyə həvalə edilməlidir.

Cinayət-Prosessual Məcəllənin 114-cü maddəsində əks olunmuşdur

ki, müdafiəçiyə, həmçinin zərər çəkmiş şəxsin (xüsusi ittihamçının), mülki iddiaçının, mülki cavabdehin və ya şahidin nümayəndəsinə) etiraz onun cinayət prosesində sonrakı iştirakını istisna edən və 114.1.1., 114.1.2., 114.1.3., 114.1.4., 114.1.5.-ci maddələrdə sadalanmış hallardan hər hansı biri olduqda əsaslı sayılmalı və şərtsiz təmin olunmalıdır. Bu, aşağıda sadalanan, hallarda heç bir şərt tələb olunmur, tətbiqi isə nə müdafiəçinin, nə də təqsirləndirilən şəxsin iradəsi ilə şərtləndirilməmişdir:

- cinayət prosesində iştirak edən və ya əvvəllər iştirak etmiş hakimlə, prokurorla, müstəntiqlə, təhqiqatçı ilə və ya məhkəmə iclasının katibi ilə qohumluq əlaqələrinin, habelə bu şəxslərdən şəxsi və ya xidməti asılılığın olması;
- cinayət təqibi üzrə icraatda hakim, prokuror, müstəntiq, təhqiqatçı, hal şahidi, məhkəmə iclasının katibi, tərcüməçi, mütəxəssis, ekspert və ya şahid qismində iştirak etməsi;
- hakim, prokuror, müstəntiq və ya təhqiqatçı vəzifələrini tutması (təqsirləndirilən, şübhəli şəxsin və ya cinayət prosesinin fəaliyyət qabiliyyəti olmayan iştirakçısının qanuni nümayəndəsi olması, yaxud mülki iddiaçı və ya mülki cavabdeh kimi tanınmış işlədiyi orqanın nümayəndəsi qismində iştirak etməsi hallarından başqa);
- qanuni mənafeyini müdafiə etdiyi təqsirləndirilən və ya şübhəli şəxsin, həmçinin təmsil etdiyi zərər çəkmiş şəxs, mülki iddiaçı, yaxud mülki cavabdehin qanuni mənafeyi ilə ziddiyyət təşkil edən şəxsə hüquqi yardım göstərməsi;
- qanuna və ya məhkəmənin hökmünə əsasən müdafiəçi və ya nümayəndə olmaq hüququnun olmaması.

Yuxarıda göstərilmiş hallarda müdafiəçinin prosesdən kənarlaşdırılmasının əsasında müdafiəçinin fəaliyyətinin düzgünlüyü barəsində şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərdə yarana biləcək şübhənin qarşısını almaq ideyası çıxış edir. Göstərilən hallardan hər hansı biri olduqda müdafiəçi, özü-özünə etiraz etməlidir. Müdafiəçiyə, habelə zərər çəkmiş şəxsin (xüsusi ittihamçının), mülki iddiaçının, mülki cavabdehin və şahidin nümayəndəsinə etiraz məsələsi cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən həll edilir.

Fikrimizcə, müdafiəçiyə qadağan olunan hərəkətləri etməsi halı da onun prosesdən kənarlaşdırılmasına səbəb ola bilər və olmalıdır. Belə ki, müdafiəçi müdafiədən əsassız olaraq özbaşına imtina edə bilməz, müdafiəçinin belə hala yol verməsi onun intizam məsuliyyətinə alınması üçün əsasdır. Sual olunur, müdafiəçi mütamadi olaraq ona qadağan olunan hərəkətlərə yol verdikdə məsələ necə həllin tapmalıdır? Proses dayanmalı, vəkillər kollegiyası məsələyə müdaxilə etdikdən sonra proses davam etməlidir? Bunun üçün hüquqi əsas belə yoxdur. Dayandırmanın əsasları sırasında belə əsas nəzərdə tutulmayıb.

Uzun illərin istintaq və məhkəmə təcrübəsi əsasında formalaşan vəkillik fəaliyyətinin təməl prinsiplərinin pozulması halında müdafiəçinin fəaliyyətinin səmərəliliyi, eləcə də hüquqi yardımın təmin edilməsindən söhbət gedə bilməz.

Müzakirə olunan məsələlərlə bağlı aşağıdakı nəticələri ümumiləşdirə bilərik:

Qanuvericilikdə müdafiəçi kimi iştirak edən vəkilin müdafiədən imtina etmək hüququ nəzərdə tutulmamışdır. Bu yalnız təqsirləndirilən (şübhəli) şəxsə məxsus hüquqdur. Lakin təcrübədə, bəzi hallarda, vəkilin obyektiv səbəblərdən prosesə gələ bilməməsi halı nəzərdə tutulur və onun əvəzlənməsi qaydası müəyyən edilir (misal üçün, CPM–in 312.4-ci maddəsi). Göründüyü kimi, “təqsirləndirilən şəxs tərəfindən dəvət olunmuş müdafiəçinin iştirakı uzun müddət ərzində (hər bir halda 10 (on) gündən artıq olmaq şərti ilə) üzrlü səbəblərə görə mümkün olmadıqda məhkəmə işin baxılmasını təxirə salaraq təqsirləndirilən şəxsə başqa müdafiəçi seçməyi təklif etmək, o, imtina etdikdə isə vəkillər kollegiyasının müvafiq qurumu vasitəsilə ona yeni müdafiəçi təyin etmək hüququna malikdir”. Belə ki, qanun müdafiəçinin əvəz edilməsi qaydasını müəyyən edir və bu halda müdafiə hüququnun pozulmasından söhbət getmir və gedə də bilməz.

- Digər normalarda müdafiəçinin müdafiə etdiyi şəxsin mövqeyi əsasında hərəkət etməsi təsbit edilir. Və buna kifayət qədər normativ əsas göstərmək mümkündür. CPM-in 92.10-cu maddəsində göstərilən hərəkətləri etməsi müdafiəçiyə qadağan olunur. Bura aid edilən halların hamısının ruhunda müdafiə olunan şəxsin cinayət törətmiş olsa belə, onun hüquqlarının qorunması və onun mövqeyinin üstünlüyü durur.

CPM-də müdafiəçinin işdə iştirakını istisna edən şərtsiz əsaslar (CPM, maddə 114) hallar təsbit edilib və bu siyahı qətidir. Maddədə göstərilmiş bu halların dairəsinin genişləndirilməsi yalnız qanunvericilik qaydasında mümkün ola bilər. Lakin sual olunur bu halların dairəsinin artırılmasına zərurət varmı? Bu müdafiə institutuna necə təsir göstərə bilər? Vəkillərin cinayət prosesini aparan orqanlar tərəfindən prosesdən süni şəkildə kənarlaşdırılmasına səbəb ola bilərmi? Bəli, belə təhlükə vardır.

Bu məsələlər də diqqətdən kənar qalmamalıdır. Digər tərəfdən vəkilə qadağan edilən hərəkətlərə yol verməsi hansı hüquqi nəticələrə səbəb ola bilər və olmalıdır? Bu hərəkətlərin vəkilə qadağan edilməsinin prosesual məqsədi nədir və yaxud hansı amillərlə şərtlənir? Müdafiəçinin cinayət prosesində iştirakını istisna edən hallara hansı hallar aid edilə bilər və s. suallar ortaya gəlir.

Bütün bu sualların bir məqalə çərçivəsində cavablandırılması fikrimizcə, reallıqdan uzaqdır .

Lakin onu qeyd edə bilərik ki, bütün bu sualların cavablandırılması

zamani vəkilin müvəkilinə “ziyan vurmama” prinsipi əsas kimi götürülməli, məsələ bu prinsip əsasında həll edilməlidir. Aparılmış təhlillər belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, aşağıdakı müstəsna hallarda da müdafiəçiyə müdafiədən imtina etmək hüququ tanınmalıdır:

- Müvəkkil, bu halda və aşağıda şübhəli və təqsirləndirilən şəxslər nəzərdə tutulur) və müdafiəçinin mövqelərində, müdafiəçinin cəhdlərinə baxmayaraq aradan qaldırılması mümkün olmayan, əhəmiyyətli ziddiyyət olduğu halda;
- Razılaşdığı əmək haqqını müdafiəçiyə tam və ya qismən ödəmədikdə;
- Müvəkkil müdafiəçiyə müdafiənin qanuna, vəkilin etik davranış normalarına zidd yolla həyata keçirilməsini təkidlə təklif və ya tələb etdikdə;
- Müvəkkil müdafiəçi ilə ardıcıl olaraq təhqiramiz, şərəf və ləyaqətini alçalıcı tərzdə rəftar etdikdə;

Göründüyü kimi, bu şərtlər daxilində müdafiənin qanuni yolla həyata keçirilməsindən və səmərəliliyindən danışmaq olmaz. Belə vəziyyətdə hüquqi yardım prinsipi müdafiəçinin prosesdən kənarlaşmasını (kənarlaşdırılmasını) şərtləndirir. Təbii ki, qanunverici tərəfindən müdafiəçinin prosesdən kənarlaşdırılmasının şərtsiz əsaslarını məyyən edildiyi kimi, şərti əsasların və kənarlaşdırılma mexanizminin də aydın şəkildə tənzimlənməsini məqsəduyğun hesab edirik.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası 12 noyabr 1995-ci il Elektron resurs
2. Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsi, Elektron resurs
3. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 9 oktyabr 2023-cü il tarixli Qərarı. <https://constcourt.gov.az>.
4. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 26 və 61-ci maddələri baxımından Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 92.16.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan “müdafiəçinin cinayət prosesində iştirakını istisna edən hallar” müddəasının həmin Məcəllənin 19.6, 32, 92.10 və 114-cü maddələri ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair
5. Azərbaycan Respublikasında Vəkillik və Vəkillik fəaliyyəti haqqında Qanun (Elektron resurs)
6. Aziz A.S. The 3rd Annual International Seminar and Conference on Global Issues 2017, “Humanities and Social Science in the Current Global Perspective”, 2017, Hasim Hayim University, fakulty of İslamic Religion, Samarang, İndonezia, ISSN 2352-5398, ISBN 978-94-6252-701-0, <https://www.atlantis-press.com/proceedings/iscogi-17/55916191>; < <https://www.atlantis-press.com/proceedings/iscogi-17>>, sonuncu baxış 19.12.2023-cü ildə olmuşdur
7. Demirhan İ.B., Avukatın Tek Yanlı Olarak İş Red Hakkı Var Mı?, Kaynakca: AV.M.Haşım mısır, Avukatlık Sözleşmesi ve Ücret, Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 2020, < <https://irembikedemirhan.com/avukatin-tek-yanli-olarak-isi-red-hakki-var-mi-av-yas-37-tbb-mes-kur-38/>>
8. Emvalomenos D. EU Court of Justice clarifies that all exchanges with external counsel are privileged – an important development amidst a dawn raid uptick in Europe, 06 aprel 2023, White & Case LLP, < <https://www.whitecase.com/insight-alert/eu-court>

[justice-clarifies-all-exchanges-external-counsel-are-privileged-important#article-content](#)>, sonuncu baxış 19.12.2023-cü ildə olmuşdur)

9. Əliyev A.C. Vəkilliyin anlayışına müasir yanaşma. AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun Elmi əsərləri. - 2015, - № 2(25), - s. 167-173
10. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 92.12-ci maddəsinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair” 2011-ci il 20 may tarixli Qərarı <https://constcourt.gov.az> > de.
11. Петрухин И.Л. Вам нужен адвокат. - Москва: Прогресс, - 1993.
12. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiczfuxzJuDAXWnVfEDHe6FDcAQFnoECBgQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.mevzuat.gov.tr%2Fmevzuatmetin%2F1.5.1136.pdf&usg=AOvVaw0m_GKvh00JUYXVq13GaLrH&opi=89978449> sonuncu baxış 19.12.2023-cü ildə olmuşdur)

О СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО СТАТУСА ЗАЩИТНИКА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

М.С.ГАФАРОВ, Р.Г.РУСТАМОВ

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены вопросы расширения процессуальных прав защитника, увеличения рамок его процессуальной самостоятельности, а также устранения его зависимости от подозреваемого и обвиняемого.

В работе отмечается, что важность права каждого на получение качественной юридической помощи заключается в его роли в реализации прав и свобод человека и гражданина. Авторы подчеркивают, что превентивная функция, являющаяся одной из функций этого права, не только помогает человеку отстаивать свои интересы, но и гарантирует предотвращение действий должностных лиц органов государственной власти, направленных на ограничение этих прав и свобод. Отмечается, что одной из целей совершенствования права на использование профессиональной помощи защитника является попытка уравнивать в уголовном процессе его процессуальные возможности с подозреваемым и обвиняемым, что является фактором, положенным в основу дискуссий по обеспечению равных процессуальных условий для всех сторон и направлено на установление истины. В ходе взаимоотношений защитника и подзащитного институт возражения защитнику служит обеспечению интересов лица, подвергаемого уголовному преследованию. В целях предотвращения конфликта между подзащитным и его защитником, предлагается предоставить последнему возможность отказа от защиты или самоотвода, и предложить решение этих вопросов суду. В основе отстранения защитника от процесса лежит идея устранения сомнений и, вытекающих из этого, конфликтных ситуаций, которые могут возникнуть у подозреваемого или обвиняемого относительно его деятельности. В данном случае предлагается признать право защитника на самоотвод или отказ от защиты. Основания для отстранения защитника от участия в деле установлены статьей 114 УПК Азербайджанской Республики. По мнению авторов, круг этих обстоятельств целесообразно расширить в законодательном порядке за счет нововведений. При этом защитнику должно быть предоставлено также право отказаться от правовой помощи подзащитному.

Ключевые слова: уголовный процесс, защита, защитник, правовой статус защитника, конфликт интересов.

ON THE IMPROVEMENT OF THE PROCEDURAL STATUS OF THE DEFENDER IN THE CRIMINAL TRIAL

M.S.GAFAROV, R.H.RUSTAMOV

SUMMARY

The article considered the issues of expanding the procedural rights of the defender, eliminating dependence on other suspects and accused persons as participants, expanding the cases of objections to him. It is noted in the work that the importance of everyone's right to receive high-quality legal assistance is its role in the implementation of human and civil rights and freedoms. The authors emphasize that the preventive function, which is one of the functions of this right, not only helps a person to exercise his rights and freedoms, but also guarantees the prevention of the actions of officials of state authorities aimed at restricting human and civil rights and freedoms. It is emphasized that one of the goals of improving the right to use the professional assistance of the defense counsel is to try to equalize the parties in the criminal process of suspects and accused persons, which is the provision that is the basis of the dispute by providing equal procedural opportunities for all parties and is aimed at determining the truth. During the relationship between the defender and the client, the institution of objection to the defender also serves to ensure the interests of the person subject to criminal prosecution. It is noted that sometimes suspects or accused persons distrust the defense counsel. In order to prevent a conflict between the defender and the client, it is suggested that the defender be given the opportunity to protest on his own and that the solution of this issue be entrusted to the court. The basis of exclusion of the defender from the process is the idea of removing the doubt that may arise in the suspected or accused persons about his activities. In such a case, it is proposed to recognize the right of the defender to self-protest. The reasons for excluding the participation of the defender in the case (CPC, article 114) have been established in the CPC. According to the authors, it is appropriate to expand the circle of these cases in the legislative order due to conditional grounds, and within those conditions, the defender should be given the right to refuse the defense.

Keywords: criminal process, defense, defender, legal status of the defender, conflict of interest